

καθώς επίσης «'Εγχειρίδιον Φιλοσοφίας», τ. Α', Γνωσιολογία-΄Αξιολογία, Θεσσαλονίκη 1967 κ.ά.

Τιμώντας τά 45 χρόνια τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητάς του, μαζί με τήν 70ή επέτειο τῶν γενεθλίων του, οἱ πολυάριθμοί συνάδελφοι καί μαθητές ἐξέδωσαν τόν τόμο «'Αξίες καί Πολιτισμός» καλύπτοντας ἕνα εὐρύτατο φάσμα ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων ἀπό τή φιλοσοφία, τή ψυχολογία καί τήν κοινωνιολογία μέχρι τή θεολογία σέ ὅλους σχεδόν τούς κλάδους της. Ἐπίσης ἀπό τά φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος ἄρθρα ἐπισημαίνουμε τά ἐξῆς μελετήματα.

Ἐπισημαίνουμε τόν καθηγητή φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γεώργιος Μποζώνης μέ τό δημοσίευσμά του «Ἐπί τῶν ἀπελπισμῶν στήν ἐλπίδα» (σελ. 1-9) προβληματίζεται σέ αὐτό τό τόσο καίριο ὑπαρξιακό ἐρώτημα «τί μπορῶ νά ἐλπίζω;» μέ πυξίδα τήν ἀξιολογία. Ἐπισημαίνουμε τόν καθηγητή φιλοσοφίας τῶν Πανεπιστημίων Μονάχου καί Ρέγκενσμπουργκ (Γερμανία) κ. Σταῦρος Πάνου μέ τό μελέτημά του «Ἐπι τῆς ἀρχαιολογίας τῆς σιωπῆς καί τοῦ λόγου» (σελ. 11-16) προτείνει μιάν ἐκδοχή γιά τόν ἄνθρωπο καί τόν πολιτισμό σέ διάλογο μέ τόν Φουκώ. Ἐπισημαίνουμε τόν ἀν. καθηγητή τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ. Μιχαήλ Μακράκης στό ἄρθρο του «Ἐπί τῆς τροβαδοῦ τοῦ καλοκαιριοῦ καί τό κελί τῆς μέλισσας» (σελ. 17-37) ἀποτολμᾷ μιᾶ προσέγγιση στό ζήτημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στήν τέχνη καί τήν ἠθική ἀπό τόν Κάντ καί τόν Ὁσκαρ Οὐάιλντ μέχρι τόν Τολστόη καί τόν Ντοστογιέφσκι. Ἐπισημαίνουμε τόν συντάκτη αὐτοῦ τοῦ σημειώματος συμμετείχε στό ἀφιέρωμα μέ τό κείμενό του «Φαινομενολογία τοῦ ἱεροῦ» (σελ. 39-63) ἐπιχειρώντας τή σκιαγράφηση ἑνός προοιμίου συστηματικῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας μέ θέμα τήν ἔννοια Heiliges (ἱερό/ἅγιο) ἀπό τή θρησκευοϊστορική μέχρι τή θρησκευοφιλοσοφική σημασιολογία.

ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

L. Wittgenstein. *Περί τῆς βεβαιότητος*, εἰσαγωγή, μετάφραση καί πίνακες ὑπό Κ. Ι. Βουδούρη, Αθηναϊκή Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1989, σελ. 172.

Ἡ σπουδή των φιλοσοφικῶν θεωριῶν ἀπαιτεῖ καταβάσιν μελέτη των κειμένων. Εἶναι δε ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός ὅτι τό *Περί τῆς βεβαιότητος*, σημαντικό καί ἀντιπροσωπευτικό τῆς ὑστερης φιλοσοφίας τοῦ Wittgenstein, μεταφράζεται γιά πρώτη φορά στήν ἐλληνική ἀπό τόν καθηγητή Κ. Βουδούρη ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τή φιλοσοφία τοῦ L. Wittgenstein στό Πανεπιστήμιο καί ἔκτοτε διδάσκει καί ἐρευνᾷ τή σκέψη τοῦ ἐξέχοντα ἀναλυτικοῦ φιλοσόφου συνεχῶς κατά τα τελευταία εἰκοσιπέντε χρόνια. Δέν εἶναι λίγο ν' ἀποδυθεῖ κανεῖς σέ ἕνα τέτοιο εγχείρημα, νά μεταγράψει σέ ἄλλη γλώσσα ἕνα ἔργο μέ δομές καί νοηματικές διακρίσεις λεπτεπίλεπτες, νά ἐπιλέξει μέ σύνεση τους προσφύεστερους ὅρους τῆς ἐλληνικῆς ὥστε τό *Über Gewissheit* (*On Certainty*) νά ἀναδυθεῖ μέσα σέ καινούριο φῶς, ὅμοια σαφές καί ἐξαιρετικό ὅσο καί στήν πρώτη μορφή του. Θα μπορούσαμε νά πούμε ὅτι τά «παίγνια γλώσσας» παραφυλάνε σέ κάθε μεταφραστικό πέρασμα. Ὅμως ἕνα ὄριμο πνεῦμα καί ἕνας ικανός ἐρευνητής ξέρει νά τα ἀντιμετωπίζει, μετά ἀπό μακρά ἐξοικείωση μέ τή μέθοδο τοῦ Wittgenstein, ὅπως ὁ φιλόσοφος ὁ ἴδιος. Αὐτό λοιπόν ἰσχύει μέ τή μεταφραστική ἐργασία τοῦ καθηγητή Κ. Βουδούρη. Θα

έλεγα με συντομία ότι τόσο οι όροι όσο και η σύνταξη που χρησιμοποιούνται εκφράζουν απaráμιλλα τη σκέψη του Wittgenstein. Το έργο λοιπόν *Περί της βεβαιότητας* δοσμένο στην ελληνική είναι σίγουρα ένα άκρως επιτυχημένο μεταφραστικό επίτευγμα.

Στην *Εισαγωγή* (σελ. 13-41), ο καθηγητής Κ. Βουδούρης εκθέτει το γενικό διάγραμμα της προβληματικής του βιβλίου που ερευνά «το πρόβλημα της γνώσης με εστιακή αναφορά στην έννοια της βεβαιότητας» καθώς και πολυάριθμα σύστοιχα προβλήματα που προκύπτουν από την εξέταση του θεμελιακού άξονα του βιβλίου.

Πόσο δικαιούμαστε να λέμε «γνωρίζω»; Η εγκυρότητα της απόφασης είναι συναφής προς τα παίγνια γλώσσας από τα οποία εξαρτάται —διότι σ' εκείνα διοχετεύεται— η διανόηση, και από όσες παραδεδεγμένεςπίστεις λειτουργούν ως υπόβαθρο της γνώσης μας περί του κόσμου (σελ. 16). Μόνον αν ερευνηθεί το παίγνιο του μανθάνειν θα αποσαφηνισθεί ο μηχανισμός της αμφιβολίας και της βεβαιότητας (σελ. 17). Είναι απολύτως αναγκαίο να βασιστεί η μάθηση σε πράγματα βέβαια, αδιαμφισβήτητα, και ο μαθητής να συμβιβαστεί με τους κανόνες του παιγνιδιού και να παίξει με συνέπεια (σελ. 20). Σύμβαση ασφαλώς πρέπει να γίνει αλλ' αυτό δεν οδηγεί στην υιοθέτηση μιας άκρας συμβασιοκρατίας από μέρους του Wittgenstein. Πρόκειται κυρίως για αποδοχή που υπαγορεύεται από την ίδια τη φύση της νοητικής κατασκευής μας. Η εμπειρία προσφέρει δεδομένα, δεν αποτελεί το λόγο για τον οποίο κρίνουμε ή μαθαίνουμε. Γι' αυτό και είναι δυνατό, υπό μορφή κρίσης, ν' αμφισβητούμε όσα βλέπουμε· αν όμως αμφιβάλλουμε για τον μηχανισμό, για την πρακτική του κρίνουν, κινδυνεύουμε να εμπλακούμε σε αξεπέραστες περιπέτειες (σελ. 23).

Για να καταστεί σαφής η σχέση εμπειρίας-πρακτικής, ο Wittgenstein διακρίνει ανάμεσα σε προτάσεις του ενδεχομένου και εμπειρικές προτάσεις, από τις οποίες οι πρώτες δεν είναι αναγκαίες, δηλαδή η τιμή αληθείας τους εξαρτάται από την αντικειμενική ύπαρξη του περιγραφόμενου αντικειμένου ή του κόσμου. Επίσης το περιβάλλον αναφοράς του λόγου, και οι προτάσεις του ενδεχομένου, καθορίζουν αν μια εμπειρική πρόταση είναι συγχρόνως και κανόνας της λογικής (σελ. 24). Εκτός από περιπτώσεις διανοητικής διαταραχής, δεν υφίσταται διαφωνία σχετικά με τη χρησιμότητα και τη λειτουργικότητά τους στη γλώσσα και τη λογική (σελ. 25). Η εναλλαγή των όρων: μεθοδολογικές προτάσεις, προτάσεις της λογικής, προτάσεις περί των κανόνων, είναι ενδεικτική της τελικής περί φιλοσοφίας άποψης του Wittgenstein. Οι προτάσεις αυτές διαφοροποιούνται ανάλογα με το περιβάλλον αναφοράς του λόγου (context). Ως λογικές αναφέρονται στις γλωσσικές πρακτικές· ως κανόνες ορίζουν τις πρακτικές που χαρακτηρίζονται ως παίγνια (σελ. 26-28).

Σχετικά με τα παίγνια μπορούμε να πούμε ότι για να έχουν αυτά ισχύ πρέπει οι λέξεις και οι προτάσεις τους να είναι νοηματικά έγκυρες, σε συνάρτηση με το περιβάλλον αναφοράς του λόγου. Ό,τι πρέπει να τύχει της προσοχής μας είναι το εξής: τα παίγνια δεν χρειάζεται να αμφισβητηθούν ούτε να δικαιολογηθούν. Δεν εξηγείται το εξηγείν ούτε αναλύεται το αναλύειν, γιατί δεν έχει νόημα να δικαιολογείται κάτι αναμφισβήτητο. Διότι η πραγματικότητα, όπως την συλλαμβάνουμε, περιλαμβάνει τα παίγνια. Οι μεθοδολογικές προτάσεις δεν ερμηνεύουν αλλά δηλώνουν κάτι για το κοσμοείδωλό μας. Για τούτο ο Wittgenstein κρίνει πως ο ρεαλισμός και ο πραγματισμός λάθωσαν στις ερμηνείες τους γιατί θεώρησαν τις προτάσεις αυτές ως δικαιολογήσιμες. Η συμμόρφωση με τους κανόνες του παιγνίου του κατανοείν ισοδυναμεί με την υιοθέτηση μιας πραγματοκρατικής αντίληψης περί του κόσμου. Πάντως υπάρχουν πράγματα ο-

λωσδιόλου βέβαια, ανήκοντα στην εμπειρία που μας καθοδηγεί ώστε «να συγκροτήσουμε κρίσεις βασισμένες σ' αυτήν» αφ' ετέρου μπορούμε να πούμε ότι «τις αποδεχόμαστε μια και στοιχούν προς την κατάστασή μας» (σελ. 29-34).

Απορρίπτοντας την «υπερβολική αμφιβολία» του Descartes και των άλλων συναφούς σκεπτικής βάσεως διανοητών, ο Wittgenstein υποστηρίζει ότι η κρίση δεν μπορεί να λειτουργήσει, αν δεν θεμελιωθεί σε ορισμένης υφής *a priori*. Επίσης, καμία απόφανση του τύπου «Γνωρίζω ότι...», όπως ισχυρίζεται ο Moore, δεν είναι έγκυρη ούτε έχει νόημα, ενώ δεν εντάσσεται σ' ένα περιβάλλον αναφοράς όπου θα επιβεβαιωθεί από τα δεδομένα και τις κρίσεις των άλλων (σελ. 34-37).

Το λάθος του Moore, κατά τον Wittgenstein, είναι ότι αποσυνδέει την προσωπική εκτίμηση που κάνουμε για τον κόσμο από τον ίδιο τον κόσμο. Στο σύνηθες περιβάλλον αναφοράς του λόγου δεν αμφιβάλλω, λ.χ., για το χέρι μου· αν αμφέβαλα, θα έπρεπε να συμβεί το ίδιο και για τη νοηματική εγκυρότητα του όρου «χέρι» (σελ. 38, 39). Για να αποφευχθούν τα λάθη του σκεπτικισμού χρειάζεται να μην ακολουθηθούν μέθοδοι επιστημονικές από τη φιλοσοφία, που νοείται ως τεχνική πλέον, αλλά να διερευνηθούν «παραδείγματα τα οποία συγκεκριμενοποιούν μέσα σε καθορισμένα περιβάλλοντα, δηλαδή μέσα στον όλο περίγυρο μιας συζήτησης, το νόημα των εκφερομένων προτάσεων».

Μόνο κέρδος μπορεί να έχει ο μελετητής που ασχολείται με γνωσιοθεωρητικά προβλήματα και με την αναλυτική φιλοσοφία από την ανάγνωση της εξαιρετικής αυτής μετάφρασης του έργου του L. Wittgenstein στην ελληνική που μαζί με τα έργα: *Το μπλε και το καφέ βιβλίο* και το *Πολιτισμός και αξίες* κυκλοφορούν στη σειρά Αθηναϊκή Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη.

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΑΘΗΝΑ